

Budai Balogh Tibor (1974) régész, az Aquincumi Múzeum munkatársa.

Legutóbbi írása az Ókorban: *Imperium sine fine. Az expanziós ideológia császárkori perspektívái* (2013/1).

Az aquincumi helytartói palota Nemesis-szobra

Budai Balogh Tibor

Az aquincumi helytartói palota a 3. század utolsó évtizedeiben becsukta kapuit, működése megszűnt. Ismereteink pillanatnyilag sem a bezárás indítékára, sem az esemény közelebbi időpontjára nem terjednek ki. A kutatás a Duna vélelmezett 3. századi vízszint-emelkedésében, illetve az abból adódó árvíz- és talajvíz-veszélyben látja az esemény legvalószínűbb okát.¹ Az eddig számba vett lehetőségek között a *limes* többszöri áttörése által kikényszerített biztonságpolitikai megfontolások mellett az épületkomplexum 294. évi közigazgatási reform következtében beálló funkcióvesztése is felmerült.²

Akárhogy is történt,³ a helytartói palotát szisztematikusan kiürítették, és újbóli használatbavételére többé nem került sor. Az átgondolt evakuálásról tanúskodik az épületkomplexum általános leletszegénysége is. Kivételt egyedül a szentélynek otthont adó 13. (korábban 27. számmal jelzett) helyiség jelent, amelynek berendezését a profanizálástól megóvándó hagyhaták érintetlenül a költözködés alkalmával (1. kép). Az 1951–1952 között zajló tervásatás (MTA) során hét, *in situ* fogsadalmi oltárkövön⁴ kívül két szobor – egy életnagyságot meghaladó *palliatus*⁵ és egy kétharmad életnagyságú istennő képmásának – szétszórt töredékei láttak napvilágot.

Az istennő szobrának darabjai, kétségtelen emberi behatás következtében, a szentély közvetlen környékén és a szomszédos helyiségekben szóródtak szét. Ennek ellenére okkal feltételezhető, hogy eredetileg maga a mű is a *sacellum* inventárjának részét képezte. A szobor az összeillesztést követően Nemesis hellénisztikus ihletésű képmását (M: 1,02 m, Sz: 0,50 m, V: 0,28 m) adta ki (2. kép).⁶ A teljes kompozícióból csupán a griff feje és a jobb mancsa alatt tartott kerék veszett el. Utóbbi, hatékony változatban, modern kori kiegészítésként újból az alkotás részévé vált.⁷

A szobrot egy nézetre komponálták, a részletgazdag manierista előlnézettel éles ellentétben áll az egyenesen levágott, kidolgozatlan hátoldal. Miután az alkotást eredetileg fülkeszobornak szánták, az oldalnézetből még látható

1. kép. Az aquincumi helytartói palota főépületének alaprajza

részek, így az istennő jobb alkarja, illetve a griff bal mellső lába és bal szárnya minőségi kialakítást nyert. Megtalálásakor nyomokban még látszott a szobor eredeti festése: a *chiton* fehér, a köpeny vörös, az istennő haja barna, bőrfelülete és a griff testszínűek voltak. A manierisztikus hatású szobor az *arte colta* terméke, készítője helyi mészkővel dolgozó, meghívott vendégalkotó lehetett. Erre nemcsak a szobor lelőhelye, hanem az alsó-pannoniai kőfaragástól idegen mesterségbeli eljárások is utalnak, mindenekelőtt a redőárkok fúrással történő kialakítása a szokványos vésőtechnika helyett.

A szobor *contrapposto* helyzetben áll, súlya a bal lábra nehezedik, jobb lába finoman lépő mozdulatot tesz. Egyenes tartása, felszegett feje és távolba révedő tekintete mereven ünnepléses. A szivárványhártyát és a pupillát vésés jelöli. Középen elválasztott haját keményen mintázott hullámokban hátrafésülve ábrázolta a szobrász. A nőalak a hosszú, dúsan redőzött *chiton* fölött mell alatt megkötött, *peplos* szerű ujjas ruhát visel. A *chiton* anyaga a lábak között összetorlódik, és bőséges redőzöttséggel omlik a plasztikusan mintázott, szandálos lábakra, míg fölül, a sekélyebb redőárkokkal barázdált, testre simuló

ruha a nőies idomokat juttatja érvényre. Ruházata legfelső rétegét egy jobb vállon korongfibulával megtűzött római köpeny alkotja, amelynek elől leomló szárnya a has alatti részen keskeny öblöt vetve fordul vissza a bal alkar irányába, hátsó része pedig az istennő diadémot viselő fejére borul.

Korábban ötletként felmerült, hogy az alkotó az istennő arcához Iulia Domna, a Severus-ház nagy tekintélyű anyacsászarnéjának portréját kölcsönözte volna.⁸ Noha az ideálpasztika és portrészobrászat kontaminálása nem volt idegen a római ízléstől, a helytartói palota istennőszobrán ebből a törekvésből semmi sem ismerhető fel.⁹

A szobor bal kezében attribútumként a világmindenséget jelképező *globust* tarja. Jobbjával egy talapzatba szúrt hosszú, íves, jogarszerű, egy helyütt keresztbe bandázsolt, vékonyan kannelúrázott, égő fáklyára támaszkodik, amely eredetileg apró pecekkel (*puntello*) kapcsolódott a köpenyhez. Későbbi restaurálási munkák során a fáklya nyele, a *puntello*, valamint a köpeny által közrezárt ürt befoltozták. Az attribútumok sorát az istennő bal lábánál kerékre támaszkodó griff zárja le.

2. kép. Nemesis-Fortuna szobra (elől- és hátulnézet). Aquincum (Pannonia Inferior). Mészkö, 3. század

3. kép. Nemesis-Diana gladiatrix. Andautonia (Pannonia Superior). Márvány, 1. század vége

Az eleve atipikus ikonográfiát mutató szobrot tovább egyéníti számos, szinkretisztikus vallási elképzelést tükröző attribútuma. Az aquincumi Nemesis-szobor (griff, kerék, fáklya) Fortuna (*globus*) istennő vészjósló szélsőségét, a túlzott dicsőség hóhéranak (*carnifex gloriae*)¹⁰ kompetenciáját olvasztja magába. A római történelem tanulságai alapján az eltúlzott ambíciók veszélyeire emlékeztetni egy helytartói palotában korántsem oktalanság.

A szobor készítése idejét szűken behatárolni nem lehet, a részletesen kidolgozott szem alapján felállítására a 3. század folyamán, a palota IV. építési periódusában kerülhetett sor.

Nemesis az Éj gyermekének tartott Themis leány-másának, Dikének, az igazság, illetve az igazságos jutalom és büntetés istennőjének erőteljesebb aspektusa, a kevésbé közismert mitográfusi hagyomány¹¹ szerint egy személyben a bajhozó Helené (Szép Heléna) anyja.

Nemesis kultusza az archaikus kortól kezdve követhető, legkorábbi központjainak az attikai Rhamnusz és a kis-ázsiai Smyrna adott otthont.¹² Tisztelete a hellénisztikus korban széles földrajzi körben elterjedt. Itáliába a késő köztársaságkorban jutott el, majd a korai principátus idején – ahogyan arra az istennő Augusta és Regina epiklézisei is utalnak – kultusza már a császár személyével és az uralkodóházzal is összeforrt.¹³ A Ne-

mesis-kultusz a birodalom nyugati provinciáiba az 1. század végén tört be, tisztelete elsősorban a dunai tartományokban, ott is jellemzően katonai környezetben adatolt. A 2. századtól vették kezdetüket azok a szinkretisztikus folyamatok, amelyek során Nemesis szüntelen asszimilációs hajlandósága más istennők és perszónifikációk ikonográfiájához érvényre juthatott.

Nemesis, bár szilárdan megvetette lábát a Capitoliumon, latin nevet sohasem nyert (*diva peregrina*),¹⁴ mégis a római állam és törvények legrendíthetlenebb védnökévé vált.

Az igazságos harag istennője a görögök elképzelése szerint akkor jelenik meg, amikor a fennálló rendet, törvényeket megsértik. Diké (Iustitia) baljós aspektusaként ő határozza meg a helyes mértéket, ellensúlyozza a jó és a rossz viszonyát. Általában ő mindennemű *hybris* megtorlója, így Fortuna negatív kivetülése,¹⁵ a dicsőség ellensége,¹⁶ de népi hiedelmekben az átkok (*dirae, defixiones*) elhárítója és a szerelmi eszköz öre is. Provinciális közegben szentélyei leggyakrabban az *agón* helyszínein, nyugaton az *amphitheatrumok*, keleten a *munera gladiatoria* és *venationes* céljaira átalakított színházak, stadionok világában kaptak helyet.¹⁷ Az istennő a kutatás korábbi elképzeléseivel szemben¹⁸ elsősorban mégsem az agonisztikus rendezvények *patronájaként*, hanem cirkuszi környezetben is az igazság és rend fenntartójaként, az állam büntető szövetségeseiként volt jelen. Ő szavatolta a birodalom és a római civilizáció ellenségeire: hadifoglyokra, bűnözőkre, keresztényekre kirótt *damnatio ad bestias* és *ad ludum venatorium*, illetve *condemnatio ad gladium* és *ad ludum gladiatorium* játékok keretében történő végrehajtását.¹⁹ Nemesis, a társadalmi rend öre a római népet óvta a barbár vagy becsületcsökkent, törvényen kívüli elemektől. Korántsem véletlen, hogy kultuszát elsősorban a *Romanitast* képviselő katonák és hivatalnokok ápolták, csupán kisebb szerep jutott a kitaláltottak, a párviadatok kedvező kimenetelében bizakodó *venatorok* és *gladiatorok* számára.²⁰

Nem volt ez másként Aquincumban sem, ahol a Nemesis-kultuszhoz kapcsolódó, ismert emlékek zöme a polgárvárosi *amphitheatrum sacellum*ából származik – míg a maradék alkalmasint a katonavárosi körszínház szentélyéből –, állítók pedig, eldönthető esetekben, elsősorban városi funkcionáriusok, kisebb részt a hadsereg kötelékébe tartozó személyek, olykor a szentély *antistes*ével kiegészülve.²¹ Az aquincumi Nemesis-kultusz hivatalos karakterét hangsúlyozzák az Augusta, Regina és Omnipotens jelzők is.²²

Az aquincumi helytartói palotában, a tartományigazgatás és katonai irányítás központjában felállított Nemesis-szobor ikonográfia terén túllép az *amphitheatrumi* milióbból ismert, egy személyben bíró és ítéletvégrehajtó Nemesis-Diana ábrázolásokon (3. kép). Gondosan kiválasztott attribútumai: a diadém, a *globus* és az alvilági Hekatéra is utalást tévő fáklya-formájú *sceptrum* uralkodói kellékek. A képi eszközök gondos felhasználásával a szobor alkotója Nemesis, a római állam rendjének, törvényeinek örét, a császári ház és ennek megfelelően a politikai rendszer szövetségését kozmikus királynőként, démoni vonásoktól sem mentes, panteisztikus világúrnőként jelenítette meg, mintegy illusztrálva a nevezetes, Róma városi Magna Ultrix Regina Orbis invocációt.²³

Jegyzetek

- 1 Szilágyi 1945, 126; Szilágyi 1955, 406; Szilágyi 1958, 55; Szilágyi 1968, 90. Szilágyi (1956, 190–191) a barbár betöréseket nem tartotta elegendő oknak az épületkomplexum feladásához, további magyarázatok lehetőségét ugyanakkor nem zárta ki. A későbbi szakirodalom is az árvízveszélyt tekinti első számú oknak: Póczy 1995, 227; Kérdő 1999, 652; Kérdő 2008, 286; Kérdő–Schweitzer 2010, 109; Viczián *et al.* 2014, 655.
- 2 A 260. évi limes-katasztrófa lehetséges következményének tekintti: FPA V, 169. Számol ezzel a lehetőséggel is: Kérdő 2008, 286; Kérdő–Schweitzer 2010, 109. A Diocletianus 294. évi közigazgatási reformja által kiváltott funkcióvesztésre: Póczy 1995, 227; Schäfer 2014, 256.
- 3 Az árvízveszély hipotézisét Szilágyi János állította fel és propagálta széles körben (vö. 1. jegyzet). Kétségtől igaz, hogy a helytartói palotát folyami üledék lepte el (Viczián *et al.* 2014, 655), az viszont nem bizonyított, hogy e folyamat már a római korban lejátszódott volna, ez idáig ugyanis semmilyen régészeti evidencia nem támasztja alá a 3. század utolsó harmadára feltételezett magas vízállást (Kérdő–Schweitzer 2010, 116–118). A helytartói palota környékén megfigyelt késő római betemetkezések pedig éppen ellenkezőleg, kifejezetten stabil vízrajzi viszonyokra engednek következtetni (*Archaeológiai Értesítő* 1870, 241, 264).
A palota feladásánál számításba veendő *terminus post quem* Szilágyi szerint az épületkomplexumhoz rendelhető fogadalmi oltárok közül a legkésőbbi köemlék állítási ideje, azaz a 283. év (Szilágyi 1958, 55) vagy legalábbis az „i. sz. 283 körüli” időszak (Szilágyi 1955, 406; átveszi Schäfer 2014, 256; hasonlóképpen Haensch 1997, 98: „kurz vor oder nach 284”). Újabb gondolatként, a feltételezett dunai árvízveszélyt kapcsolatba hozva a Balaton tetrarchia kori megemelkedett vízszintjével – amelyet Galerius állítólag kénytelen volt a Dunába vezetetni (Aur. Vict. *Caes.* 40.9–10) –, a palota feladását már a 293. évet követő idősakra keltezte (Szilágyi 1958, 55). A Balaton I. tetrarchia kori vízállásának problematikája (összefoglalóan: Vajda 2014, 49–55), illetve Galerius 293–299 közötti években kizárható vagy legfeljebb csekély mértékűnek tartható (Kovács 2011, 8) pannoniai szerepvállalásának ismertetése kívül esik e dolgozat keretein.
Az aquincumi helytartói palota feladásánál *terminus post quem* gyanánt számításba veendő, a 283. évben vagy „akörüli” időszakban állított oltár kérdése sem problémamentes, miután Szilágyi ezt a sokat hivatkozott köemléket sosem nevezte néven. Annyi bizonyos, hogy jelenleg egyetlen 283-ra keltezhető aquincumi oltárkö sem ismert. A 279–287 közötti idősakból is mindössze három oltárkövet tart számon a kutatás, de ezek egyike sem hozható egyértelmű kapcsolatba a helytartói palotával. Ráadásul, a 279. és 287. évi köemlékeket (TitAq 412, illetve TitAq 71) *consul*-nevek datálják, így ezeket Szilágyi eleve nem is vehette számításba a 283. év kapcsán. A harmadik köemlék (TitAq 211) sokadlagos felhasználásból került elő a Városmajorban. A Mars Augustus tiszteletére állított oltár Aelius Paternianus *legi*parancsnok ajándéka, ily módon eredeti rendeltetési helye jó eséllyel valóban Aquincumban keresendő, ezzel együtt a 284. novemberre és 285. júliusra közötti idősakra keltezhető (TitAq I. p. 192 által javasolt datálás: 282–283; a helyes keltezéshez: FPA V, 188–190) követ vakmerő következtetés lett volna a helytartói palota feladásának kulcsleletévé tenni. Bizonyosnak látszik, hogy Szilágyi a tényleges Hajógyári-szigeti lelőhellyel bíró oltárkövek közül keltezte valamelyiket helytelenül, ahogyan az Haensch (1997, 734: Nr. 34) esetében is tetten érhető. Innentől kezdve ezt a nyomot értelmetlen tovább követni.
A rendelkezésre álló adatok alapján a 13. helyiségben talált hét fogadalmi oltár (vö. 4. jegyzet) közül a legkésőbbit a 185–187/188 évek között dedikálta C. Valerius Sabinianus helytartó (TitAq 189). A más lelőhelyű, de a *praetorium*mal jogosan kapcsolatba hozható oltárkövek (ezekre: Szilágyi 1956, 190, 13. jegyzet; Németh 2005, 129, Tabelle 4) között ennél későbbi keltezésűek is akadnak. Pillanatnyilag M. Aurelius Valentinianus *vir clarissimus*, Pannonia Inferior utolsó szenátori rangú helytartójának (263/264–266/267) H-híd közelében talált oltárköve (TitAq 369) képviseli a legkésőbbi időszakot. (Haensch ezt a köemléket keltezte a 284. év körüli idősakra; lásd feljebb.) Nem elképzelhetetlen, hogy a helytartói palota kiürítése valamiképpen kapcsolatban állt a lovagrendi helytartók késő Gallienus-kori megjelenésével vagy a 270. évi vandál betöréssel, de a bezárás indítéka leginkább mégis a 294. évi közigazgatási reformmal függhet össze (a vonatkozó irodalomra: 2. jegyzet). A reform következtében a helytartói hatalom kettévált, a tartományigazgatás a polgári tisztségviselő *praeses* kezébe került, a katonai jogkört pedig a hadsereg határvédő erőinek parancsnoka, a *dux* vette át. A polgári igazgatás központját a tartomány belsejébe helyezték át, az Aquincumban hátra maradt *dux* pedig hadserege körében gyakorolta parancsnoki hatalmát. Az épületkomplexum ily módon válhatott fölöslegessé.
- 4 Szilágyi 1955, 406. Uo. 394, 13. kép: még nyolc oltárt jelöl; helyesen: Szilágyi 1956, 190; Kérdő 2008, 289, Anm. 16; uo. 290, Abb. 8–9; Kérdő–Schweitzer 2010, 110, 121. jegyzet. A hét oltárköből egy felirat nélküli, egy azonosítatlan. Az öt meglévő az aquincumi felirat-corporusban: TitAq 149, TitAq 183, TitAq 189, TitAq 407, TitAq 167b.
- 5 Szilágyi 1955, 404, 405, 25. kép; Nagy 1971, 146–147, 146, 74. kép; Schäfer 2014, 245, Abb. 256. Nagy *togatus*ként, Schäfer női szoborként azonosítja.
- 6 Részletesen tárgyalja: Nagy 1971, 147; Erdélyi 1974, 125–127, Nr. 175a–b; Szirmai 1999, 38–39; Nr. 19; Szirmai 2005, 287–288; Karanastassi 2009, 383: B. ad 11.
- 7 Egy korábbi restaurátori beavatkozás alkalmával nyolcküllös ke- reket kapott: Nagy 1971, 147, 75. kép.
- 8 Póczy 1995, 224; Szirmai 2005, 287.
- 9 Karanastassi 2009, 383; Schäfer 2014, 246.
- 10 Plinius: *Naturalis historia* XXVIII. 39.
- 11 Apollodóros: *Mitológia* III. 126, 8 – 127, 1–3; *Kypria* fr. 11 West (= F8 Davies; fr. 10 Bernabé).
- 12 Hornum 1993, 10–13.
- 13 A római recepcióra: Karanastassi–Rausa 736, 762–763; Hornum 1993, 15–24.
- 14 Plinius: *Naturalis historia* XI. 251, 3–4; XXVIII. 22, 5–6. Vö. Catullus 66, 71; Ovidius: *Tristia* 5. 8, 3; Ausonius 27. 66; Ammianus M. XIV. 11, 25–26; Claudianus 26. 636.
- 15 Vö. SHA Max. Balb. 8. 6, 2–7, 1.
- 16 Nótári 2003, 42.
- 17 Hornum 1993, 56.
- 18 A korábbi irodalomra: Hornum 1993, 50.
- 19 Az amfiteátrumi ítélet-végrehajtásra: Gedeon 2002, 75–85.
- 20 Hornum 1993, 84–90; Pastor 2011, 76–80, 82.
- 21 A kőplasztikákra: Szirmai 2005, 288–290; a feliratos emlé- kekre: Hornum 1993, 211–221, nos. 111–127. A polgárvárosi *amphitheatrum Nemesium*ának köemlékeire: TitAq 267–283; az egyebekre: TitAq 284–287.
- 22 Augusta: TitAq 268, TitAq 285, TitAq 286; Regina Augusta: TitAq 287; Omnipotens: TitAq 271.
- 23 CIL VI 532 (p. 3757)= ILS 3738=IGUR I 182: Μεγάλη Νέμεσις ἢ / βασιλεύουσα τοῦ κόσμου / Magna ultrix regina ὀρβις / ex visu / 5 Hermes Aug(usti) lib(ertus) vilicus / eiusdem loci aram et / crateram cum basi / bicapite / d(ono) d(edit). Roma, 3. század.

Bibliográfia

- Erdélyi G. 1974. *A római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon*. Apollo Könyvtár 5. Budapest.
- FPA V. 2008. *Fontes Pannoniae Antiquae ab anno D. CCXXXV usque ad annum CCLXXXIV. Az ókori Pannonia forrásai Kr. u. 235 és 284 között*. Fontes Pannoniae Antiquae V. Budapest.
- Gedeon M. 2002. *A cirkuszi játékok jogi szabályozása az antik Rómában*. PhD értekezés (kézirat). Miskolc.
- Haensch, R. 1997. *Capita provinciarum. Statthalterstze und Provinzialverwaltung in der römischen Kaiserzeit*. Kölner Forschungen 7. Mainz.
- Hornum, M. B. 1993. *Nemesis, the Roman State, and the Games*. Religions in the Graeco-Roman World 117. Leiden – New York – Köln.
- Karanastassi, P. – Rausa, F. 1992. „Nemesis”: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae VI.1*. Zürich–München, 733–770.
- Karanastassi, P. 2009. „Nemesis”: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae Supplementum 2009/1*. Düsseldorf, 381–385.
- Kérdő K. 1999. „Die neuen Forschungen im Gebiet des Statthalterpalastes von Aquincum”: N. Gudea (szerk.): *Roman Frontier Studies 1997. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies*. Zaláu, 651–662.
- Kérdő K. 2008. „Der Statthalterpalast von Aquincum”: P. Scherrer (szerk.): *DOMUS. Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen. Akten des 3. Internationalen Symposiums über römische Städte in Noricum und Pannonien*. ÖAI Sonderschriften 44. Wien, 285–306.
- Kérdő K. – Schweitzer F. (szerk.) 2010. *Aquincum. Ókori táj – ókori város*. Elmélet – módszer – gyakorlat 66. Budapest.
- Kovács P. 2011. Szarmataellenes hadjáratok a tetrarchia korában. *Studia Epigraphica Pannonica* 3, 5–20.
- Nagy T. 1971. „Kőfaragás és szobrászat Aquincumban – Taille de pierre et sculpture à Aquincum”: *Budapest Régiségei* 22, 103–160.
- Németh M. 2005. „Epigraphische Angaben zur Topographie des Legionslagers und der Militärstadt von Aquincum”: Borhy L. – Zsidi P. (szerk.): *Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen. II. Internationale Konferenz über norisch-pannonische Städte, Budapest-Aquincum 11–14. September 2002*. Aquincum Nostrum II.3. Budapest, 113–132.
- Nótári T. 2003. „Numen és numinozítás – a római tekintélyfogalom vallási aspektusai”: *Aetas* 18/3–4, 33–54.
- Pastor, S. 2011. The Divinities of the World of the Amphitheater in the Balkan-Danubian Provinces: Archaeological, Epigraphic and Iconographic Evidences of the Cult of Nemesis. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 62, 75–89.
- Póczy K. 1995. „La città di Aquincum sede del luogotenente della Pannonia Inferiore”: Hajnóczi G. (szerk.): *La Pannonia e l'Impero Romano. Atti del convegno internazionale „La Pannonia e l'Impero Romano”*. Accademia d'Ungheria e l'Istituto Austriaco di Cultura (Roma 13–16 gennaio 1994). Roma, 221–231.
- Schäfer, F. F. 2014. *Praetoria. Paläste zum Wohnen und Verwalten in Köln und anderen römischen Provinzhauptstädten*. Köln.
- Szilágyi J. 1945. „Az aquincumi helytartói palota. Az 1941. évi ásatások az óbudai Hajógyárszigeten – Der Legatenpalast in Aquincum. Die Ausgrabungen auf der Altöfner Schiffswerftinsel im J. 1941”: *Budapest Régiségei* 14, 29–153.
- Szilágyi J. 1955. „A rómaiakori [sic!] ásatások fontosabb eredményei Budapest területén és az Aquincumi Múzeum értékesebb gyarapodásai az 1951–1953. években. Előzetes jelentés. –Wichtige Ergebnisse römerzeitlicher Ausgrabungen im Gebiet von Budapest und wertvolle Bereicherungen des Museums in Aquincum in den Jahren 1951–1953. Vorläufiger Bericht”: *Budapest Régiségei* 16, 387–426.
- Szilágyi J. 1956. „Die Bedeutung von Aquincum im Spiegel der neuesten Ausgrabungen”: E. Swoboda (szerk.): *Carnuntina. Vorträge beim internationalen Kongreß der Altertumsforscher, Carnuntum 1955*. Römische Forschungen in Niederösterreich, Bd. III. Graz–Köln, 187–194.
- Szilágyi J. 1958. „Az aquincumi helytartói palota – Der Statthalterpalast von Aquincum”: *Budapest Régiségei* 18, 53–77.
- Szilágyi J. 1968. „Aquincum”: *RE Suppl.* 11, 62–131.
- Szirmai K. 1999. *Kaiserzeitliche Porträts in Aquincum. Katalog der Ausstellung 6. Internationales Kolloquium über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens: 11–15. Mai 1999. Budapest–Aquincum*. Budapest.
- Szirmai K. 2005. „Fortuna-Nemesis Statues in Aquincum”: M. Sanauder – A. Rendić Miočević (szerk.): *Akten des VIII. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens. Religion und Mythos als Anregung für die provinzialrömische Plastik, Zagreb 5–8. V. 2003*. Zagreb, 287–291.
- Vajda T. 2014. „Adatok és észrevételek a Balaton 3–15. század közötti vízállásához”: *Belvedere Meridionale* 26/3, 49–62.
- Viczián I. et al. 2014. „Geomorfológiai adottságok és környezeti változások szerepe az emberi megtelepedés és területhasználát történetében az Óbudai-szigeten”: Kóródi T. et al. (szerk.): *A VII. Magyar Földrajzi Konferencia Kiadványa*. Miskolc, 652–659.